

*Фундатору аксіопсихології
як оригінального напрямку пізнання природи людини
професору З.С. Карпенко присвячується*

КОНЦЕПЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В АКсіОЛОГІЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ: КОНТУРИ СУТНІСНОЇ ЕВРИСТИКИ

Анатолій А. ФУРМАН

УДК 130:2 : 159.923 : 316.752

Anatoliy A. Furman

THE CONCEPT OF PERSONALITY IN AXIOLOGICAL PSYCHOLOGY: CONTOURS OF THE ESSENTIAL HEURISTICS

Актуальність теми дослідження. У сучасних зрушеннях психологічної науки завжди актуальною залишаються питання розвитку ціннісно-сислової сфери особистості. Злободенність означуваної проблематики диктується надмірною плінністю і нестабільністю вартостей суспільства, що опосередковуються низькими стандартами життя у нашій державі, за яких нормативність стосунків соціального доквілля відзначається примітивністю, прагматизмом, конс'юмеризмом (споживацтвом). Загалом людина сучасності, будучи тотально оповита проблемністю життєвих банальностей, стає заручником матеріального облаштування буденності, котре набуває глобальних масштабів. Тому проблема формування моральних орієнтирів і духовних цінностей особистості, їх соціокультурного спрямування постає як найактуальніша в умовах сьогодення.

Мета дослідження: здійснення метатеоретичного аналізу концептуальної план-карти особистості, що обрунтована в аксіологічній психології та в суміжних дисциплінарних напрямках психологічного пізнання (психології інтегральної суб'єктності, психологічній герменевтиці, психософії вчинку та ін.).

Об'єктом дослідження є ціннісно зорієнтована особистість як теоретичний конструкт сучасної психології, що відіграє роль мисленнєвого засобу задля добування цілісного гуманітарного знання у взаємодоповненні його концептуальної та емпіричної форм організації.

Предмет вивчення становить ціннісно-сислова сфера свідомої життєдіяльності особистості та її онтофеноменальні виміри, форми узмістовлення, рівні функціонування, сфери, стадії, складники і параметри розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. На підвалинах розвитку напрацьовань вітчизняної і світової психологічної думки відома українська дослідниця людської психіки **Зіновія Степанівна Карпенко** пропонує новітнє бачення й теоретико-методологічне обґрунтування ціннісно-сислової сфери особистості (див. [8–11]). Для поіменування нового напрямку досліджень під завісу ХХ століття вона вводить у науковий слововжиток термін “аксіопсихологія”. Системне висвітлення концептуальних засад пізнання *аксіосфери людини* здійснено нею у монографії 1998 року “Аксіопсихологія особистості”, у якій досліджується розмаїття ціннісно-орієнтацій-

них пріоритетів, настановлень, уподобань, спонук, формоутворень. Причому *об'єктом* дослідження постає *аксіопсихіка*, а його *предметне* ядро утворюють онтологічні виміри *ціннісної свідомості* особистості.

Примітно, що для встановлення розмірності вартісного простору, в якому відбувається самовизначення людини як духовного суб'єкта, znana дослідниця скористалася *системним підходом*, за яким особистість постає структурною (змістовою) і функціональною єдністю, котра здійснює певне духовне поривання. Водночас нею обгрунтовано *принцип інтегральної суб'єктності*, що пояснює процес мотивації і ціннісного самовизначення особи й на цій основі встановлено п'ять іпостасей людини як суб'єкта духовно-психічної активності: суб'єкт як індивід чи організм; суб'єкт як діяч; особистість як носій моралі чи соціально утвердженої поведінки; індивідуальність як суб'єкт творчої діяльності; універсальність як ідеал самовдосконалення [11, с. 121, 196].

Основним *методом*, обстоюваним у названому монографічному дослідженні, возвеличеним у ранг *технології* постання ціннісної свідомості особистості, є *аксіопсихологічна герменевтика*, що дозволяє глибинно осягнути, зрозуміти і пояснити генезу, телеологічно спрогнозувати (окреслити модель ціннісної картини свідомості) та визначити функціональне призначення і рівні оприявлення вартісної складової у змістовому, смисловому, спонукально-діяльному її аспектах [Там само, с. 122]. Запропонована З.С. Карпенко авторська концептуальна модель ціннісної свідомості особистості охоплює ієрархію духовних поривань, зорієнтованих на: 1) вартості вітальної активності індивіда; 2) цінності істини, справедливості і користі; 3) добро як основоположний чинник морально-етичної взаємодії з довкіллям; 4) утвердження індивідуальної творчої діяльності з її орієнтацією на прекрасне; 5) загальне благо як верховне устремління людської екзистенції, що формовивяється у відданості справі життя, служінні істині. Очевидно, що у підґрунті побудови цієї моделі покладено відому ідею *системологічного моделювання особистості* В.А. Богданова, модифіковану дослідницею з огляду на: а) функціональні особливості індивіда, які характеризують його як суб'єкта діяльності, б) змістовні риси-якості людини, котрі конституують її як особистість.

Динамічна система смислових утворень, на переконання З.С. Карпенко, становить кон-

ститууючу підставу особистості, яка, своєю чергою, є узмістовленим виявом (характеристикою) людини. Дослідниця відстоює позицію, за якою суб'єктність становить визначальний спосіб реалізації людиною свого духовного потенціалу, котрий репрезентує її вроджену здатність до саморозвитку і самовизначення у просторі мотиваційно-ціннісних відношень [10, с. 45]. Тому аксіопсихологія особистості – це одночасно новий формат теоретизування та предмет методологічної рефлексії принципів конструювання гармонійної, збалансованої теорії особистісного зростання чи суб'єктної самореалізації й самотворення [Там само, с. 60–61].

Оновлена у 2010 році концепція аксіологічної психології З.С. Карпенко базується на твердженні, що “аксіогенез особистості являє собою цілісний процес розвитку ціннісно-смислової сфери людини, наділеної відповідними біологічними, психічними, соціокультурними і духовно-трансцендентними можливостями”. Причому потенціал цієї сфери реалізується через: 1) мотиваційні ставлення (суб'єктивні, смислові); 2) диспозиційні утворення (атитюди, ціннісні орієнтації); 3) мотиваційні чинники (потреби, інтереси, ідеали, спонування, спрямованість); 4) емоційно-ціннісні характеристики процесу безпосереднього переживання явищ довколишньої дійсності; 5) життєві вибори особистості в різних сферах її самовизначення [11, с. 10].

Та все ж, на наш погляд, у повномасштабному описі аксіопсихіки варто відзначити непересічну вагомість діяльнісного компонента функціонування вартісної системи і на його вершинному рівні – *вчинку* (В.А. Роменець). Адже вчинок становить сутнісне ядро людського буття, є одиницею культурно-історичного поступу, утворює осередок особистісного самопізнання і самотворення [13, с. 110]. Предметним колом психології є вивчення системи сутнісних особливостей людини, що узмістовлюється у ціннісно-смисловій сфері, віховим осередком якої є вартості і сенси, самотутність сприйняття довкілля, автентичність розуміння свого Я, котре, своєю чергою, практично реалізується через учинення. В.А. Роменець розглядає вчинок як “логічний осередок психічного”, як вищу форму душевно-духовної активності, наповнену для суб'єкта конкретним життєвим смислом. Вчинок – це обов'язково високоморальне, відповідальне, вільне, творче діяння, це спосіб автентичного буття, канон будь-якої форми людської діяльності,

серцевинний перетин зв'язку особистості з матеріальним світом. У повноцінному вираженні він завжди є водночас й акцією духовного розвитку індивіда, й творенням моральних цінностей. Тож *учинковий підхід*, на нашу думку, – це найдоцільніший методологічний засіб при вивченні й описі аксіопсихіки особистості [Там само].

З.С. Карпенко виділяє основні аспекти аксіопсихології: 1) культурно-історичний, що постулює процес присвоєння індивідом заданих суспільством духовних цінностей як зразків соціально бажаної поведінки; 2) психодинамічний, який відстежує зворотний бік аксіогенезу як знаходження шляхів актуалізації вроджених духовних інтенцій у просторі соціальних зв'язків особистості; 3) феноменологічно-рефлексивний, що уможливорює взаємне проникнення обох вищевказаних напрямів дослідження і заснований на уявленні про нерозривну єдність об'єктивних і суб'єктивних джерел аксіогенезу особистості та їх представленість у внутрішньому (феноменальному) світі людини, вищим проявом якого є ціннісно-сміслова свідомість з притаманними їй рефлексивними атрибутами [11, с. 11].

Зауважимо, що бігевіористські засади функціонування ціннісно-сміслової сфери також відіграють вагомий роль у репрезентації особою власного Я в повсякдення. Адже вона може бути за всіма декларованими рисами-якостями доброю, чуйною, толерантною, відвертою, та як тільки потрапляє у проблемне чи агресивне середовище, поводить себе зухвало, нечемно, агресивно чи зверхньо. Тож поведінковий компонент реалізації цінностей у життєздійсненні є найвагомим, оскільки слугує справжнім мірилом, істинним маркером функціонування аксіопсихіки особистості. До прикладу, Е. Шостром приділяв неабияку увагу можливостям сутнісного розкриття вартостей особистості у буденній поведінці, його тлумачення самоактуалізації безпосередньо пов'язане з дихотомією внутрішніх домагань і ступенем їх реалізації у повсякденні, синергією тілесного і духовного, бажаного і дійсного, мисленнєвого і діяльного [20].

Універсальним психологічним механізмом аксіогенезу особистості є інтеракція, завдяки якій актуалізується інтеріоризація чужих персоніфікованих смислів і формування знаково-символічної структури її свідомості. При суб'єкт-суб'єктній взаємодії відбувається своєрідне входження Іншого в духовний світ

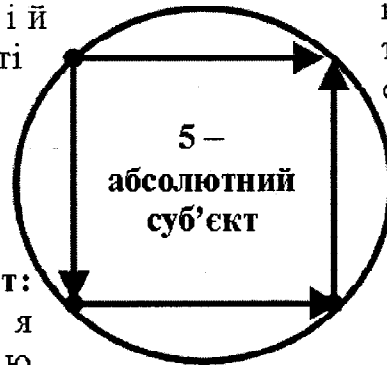
Я як опонента, партнера чи навіть можливого взірця саморозвитку. Саме через особистісні смисли людина спроможна осягнути глибину і часопростір власного буття, котрі визначають її спрямованість, соціальну позицію, функціональну зрілість самосвідомості, масштабність світогляду, психокультурний потенціал.

За концепцією З.С. Карпенко, суб'єктом аксіогенезу є особистість, котра розуміється як трансцендентальний духовний суб'єкт, носій ноуменальних визначень людини, а також її феноменальних, атрибутивних репрезентацій. До перших належать різнотипні структури психічних інтенціональностей (потреби, мотиви, смисли, установки тощо), до других – прояви інтерсуб'єктних взаємодій (моральні позиції, стилі життя, типи характеру та ін.). Відома дослідниця, аналізуючи напрацювання В.О. Татенка [19], висновує про слушність ототожнення суб'єктності як форми творення людиною себе з концептом психічної активності як властивості живих істот мати у собі джерело самозмін і якісних перетворень. Загалом же в літературі переважає тенденція зведення суб'єктності до набутої якості індивіда, нерозривно пов'язаної зі свідомістю і можливістю здійснення ним соціально значущих перетворень дійсності (Б.Г. Ананьєв, О.М. Леонтьєв, В.А. Роменець, В.О. Татенко, Д.І. Фельдштейн та ін.).

Зважаючи на широкий змістовий спектр визначень суб'єктності, З.С. Карпенко допускає існування людини як *інтегрального суб'єкта*, що акумулює різні плани її буття і вартісного самовизначення. На думку авторки, суб'єктна іпостась особи дозволяє системно розглянути її духовно-ціннісну природу, кристалізовану в категорійному понятті “особистість”. Загалом суб'єктність є способом реалізації людиною свого духовного потенціалу, що репрезентує її вроджену здатність до саморозвитку і самовизначення у просторі мотиваційно-ціннісних ставлень. За своїм змістом суб'єктність становить розгалужену систему з різнотипними зв'язками між її структурними компонентами й, перш за все, функціональними і генетичними, що репрезентують каузальний (причинно зумовлений) і телеологічний тип їх детермінації [10]. Суб'єктність – це саморушна причина сущого, універсальний принцип переходу можливих станів суб'єкта в дійсність інтенціональних предметностей з використанням психофізіологічних ресурсів організму й можливостей соціокультурних

1 – відносний суб'єкт:
індивід, носій
інстинктивної активності

2 – моносуб'єкт:
відзначається
цілеспрямованою
предметною діяльністю

4 – метасуб'єкт:
індивідуальність, яка
творчо збагачує наявну
соціокультурну практику

3 – полісуб'єкт: особистість
зі сформованою ціннісною
свідомістю і здатністю до
морального самовизначення

Рис. 1.

Стадії суб'єктного аксіогенезу, за концепцією З.С. Карпенко.

контекстів. Сама ж особистість становить змістове (ціннісне) визначення суб'єкта як носія і самопричини духовної екзистенції людини, яка водночас постає її загальною, родовою ознакою [11].

На підґрунті зазначених теоретико-методологічних засад, авторка засвідчує, що в основу концепції аксіогенезу особистості покладено *принцип інтегральної суб'єктності*, як той методологічний засіб, що уможливило вивчення шляху сходження людини до вершин духовної досконалості через послідовні, еволюційно вмотивовані стадії біологічного індивіда (відносного суб'єкта), суб'єкта предметної діяльності (моносуб'єкта), суб'єкта соціально розподіленої діяльності (полісуб'єкта), суб'єкта суспільно корисної творчої діяльності (метасуб'єкта) й абсолютного суб'єкта, котрий уособлює універсальні духовні цінності (див. *рис. 1*).

У підсумку аргументовано доводиться, що аксіогенез особистості – це розгортання її суб'єктних здатностей у цілісній ситуації буття, голографія якої окреслює індивідний, власне суб'єктний, соціально-особистісний, індивідуальнісний та універсальний рекурентні ряди з прогресивним ускладненням ціннісно-духовних поривань людини. Причому розвиток ціннісно-сислової сфери узмістовлюється через реалізацію її здатності до самоактуалізації, що повно виявляється у висхідній телеологічній перспективі: рівнів розвитку суб'єктності, вершинним досягненням якого є абсолютний суб'єкт як втілення універ-

сальних властивостей духовного єства людини [11, с. 11].

Рівень моносуб'єкта зосереджує увагу на категорії діяльності як цілеспрямованій предметній активності індивіда з досягнення бажаного результату. Така іпостась людини-діяча найчастіше пов'язується з її функціональними особливостями (О.М. Леонт'єв, В.Ф. Сафін та ін.) як “розпорядника душевних сил” (В.І. Слободчиков, Є.І. Ісаєв) із погляду впливу на навколишній матеріальний світ.

Рівень полісуб'єкта задає умови розвитку особистості внаслідок інтерналізації суспільних цінностей і суб'єктивних смислів інших людей та оформлення власної ціннісно-сислової (за змістом) і знаково-символічної (за формою) свідомості. Особистість – це сутнісна, узмістовлена характеристика людини, що визначається системою її ставлень до дійсності й рівнем домагань. Даний щабель – це точка відліку самопрезентацій духу, вольових зусиль, спрямованих на забезпечення гідного життя людини. Тому поняття особистості, – резюмує Зіновія Степанівна, – охоплює не лише сферу свого конституювання – спілкування і внутрішньогрупову взаємодію, а й інші феноменальні прояви інтегрального суб'єкта [10].

Рівень метасуб'єкта репрезентований категорією “індивідуальність”, засвідчує наявність у людини неповторної системи анатомо-фізіологічних, морфологічних та змістово-функціональних рис-якостей. На цьому рівні

духовне буття людини опосередковується творчими запитами як оригінальними, нестандартними формами її діяльності. Індивідуальність – це інтегральне поняття, що виражає особливу форму буття людини, у рамках якої вона оволодіває внутрішньою цілісністю і відносною самостійністю, активно і своєрідно (творчо) проявляє себе в навколишньому світі на основі розкриття особистих задатків і здібностей. Як індивідуальність людина є автономним і неповторним суб'єктом свідомості і діяльності, здатним до самовизначення, саморегуляції, самовдосконалення, що здійснюється за участі і підтримки довколишнього суспільного загалу [11].

Найвищим шаблоном розвитку суб'єктності, що акумулює в собі попередні рівні, є Абсолютний суб'єкт як носій духовності, котрий осмислюється через ідентифікацію з божественним началом і проявляється в широсердному розумінні сенсу життя, в усвідомленні своєї причетності до світу, у відчутті духовної єдності з Універсумом (Богом) [18, с. 372]. Рефлексія людиною своєї духовної динаміки є єдиним абсолютним критерієм її поступу до гармонії і досконалості.

Сфера духовного життя людини – це розвиток, формування і задоволення її моральних, інтелектуальних та естетичних запитів й інтересів у процесі активної життєдіяльності. Духовно багатують ту людину, яка живе в гармонії із собою і світом зі сформованими вищими цінностями, котрій притаманні життєві установки і прагнення до ідеалу. У зв'язку з цим І.Д. Бех пише, що інтеріоризація суспільної цінності в особистісну залежить від суб'єктного ставлення (внутрішнього вартісного мотивування). Причому ціннісні ставлення до матеріальних чи ідеальних предметів – це переживання їх бажаності для людини. Саме інтенційне пристрасне пережиття задіяних в орбіту індивідуального повсякдення суспільних вартостей становить суб'єктивні надбання особистості [1].

Крім того, І.Д. Бех приділяє неабияку увагу особистісній рефлексії у формуванні ціннісно-сислової самосвідомості суб'єкта. З огляду на духовно перетворювальні можливості, дослідник виокремлює такі її типи: 1) регулятивна рефлексія – це активність суб'єкта, метою якої є свідомо регуляція продуктивності психічних процесів; 2) визначальна – виявляється в осмисленні суб'єктом свого Я, розумінні внутрішніх чинників саморозвитку; 3) синтезу-

вальна – об'єднує сформовані цінності в цілісне “духовне ядро”; 4) створювальна – регулює духовно-моральний розвиток особистості, узмістовлює її самосвідомість [Там само, с. 48]. У зв'язку з цим науковець охарактеризував перехід особистості від нижчого до вищого рівня морально-духовного розвитку, який потребує організації науково обґрунтованого виховного процесу з урахуванням певних законів: випереджувального морально-духовного розвитку; провідної мотивації учіння; розвитку вищих емоційних переживань; оволодіння науковими знаннями в контексті людської культури; пріоритетності піклування людини про навколишній матеріальний і соціальний світ; руху від ідентифікації вихованця зі значущим дорослим до ототожнення з ним; занурення в емоційні стани, відповідно до яких наступник вправляється у переживаннях почуттів [Там само, с. 170].

Сутнісна характеристика людини кристалізується в центральних теоретичних конструктах, що фіксують взаємозв'язки і взаємоперетворення в динамічній ціннісно-сислової системі. Ними є відповідне життєве ставлення, смислоутворювальний мотив і диспозиційні моделі поведінки. В людині розвивається вища системна цілісність усіх її найскладніших суперечливих рис-якостей й, першочергово, психічних процесів, станів, цінностей, матерії її свідомості й несвідомих узмістовлень, будь-яких типів і рівнів її активності загалом [11, с. 110].

У наукових дослідженнях Д.О. Леонтєва увага центрується довкола динамічних процесів розвитку *сислової сфери* особистості, серед яких автор виділяє три різновиди: 1) смислоутворення – надає відображуваний в індивідуальній свідомості дійсності особистісного смислу, означаючи тим самим специфічне його бачення і розуміння; 2) смислоусвідомлення – віднаходження змістовних зв'язків між особистісно значущими об'єктами смислового наповнення; 3) смислопобудова – переосмислення і перелаштування життєвих ставлень і смислових структур. Останній процес породжується трьома групами процесів: критичними життєвими ситуаціями, особистісними внесками значущого суспільного загалу і катарсичними ефектами власних життєвих переживань [12]. Проте названий перелік процесів смислосфери особи є неповним. Зокрема, зважаючи на вимоги *принципу квінтетності* (див. [23], [24]), є методоло-

1 – сутнісний: формування передиспозицій, організмична активність, вітальні безпосередні переживання, оцінка дійсності

2 – інтраіндивідний: пізнавальна активність, міжособове спілкування, досвід практичної діяльності, напрацювання внутрішньої позиції, установок

4 – метаіндивідний: диспозиційні рівні усвідомлення дійсності, особистісні судження, творчі запити, рефлексивне світовідчуття законів життя

3 – інтеріндивідний: взаємодія з соціальним докільням, мораль, етичні засади поведінки, добро і гуманізм як основа співжиття, соціальна орієнтація прагнень і домагань

Рис. 2.

Компоненти ціннісно-сміслової свідомості, за концепцією З.С. Карпенко.

гічні підстави виокремити ще два важливих процеси – *смыслопродукування* і *смыслотворення*, що потребує окремого дослідження. Хоча нам цілком імпонують фундаментальні напрацювання у цьому плані Ю.В. Романенка [14], В.А. Роменця [15], А.В. Фурмана [25], [26], С.К. Шандрука [29] та ін.

У міждисциплінарних пошукуваннях З.С. Карпенко обстоює *системний підхід* у вивченні індивідуальної свідомості, що дозволяє виділити базові ціннісні орієнтації особистості в структурі її життєдіяльності на індивідному, груповому і суспільному рівнях. При цьому визначеним рівням суб'єктивного становлення відповідають вартості, що спрямовують особистість на реалізацію тієї чи іншої духовної цінності, яка є насуцною в конкретній соціальній ситуації. Так, цінностями індивідуального рівня буття людини є істина, справедливість і значущість, які досягаються в пізнавальній, комунікативній і практикоперетворювальній діяльності. Вартостями, виробленими у процесі групових взаємодій, є добро як об'єктивний засновок моралі. Адже там, де задіяні інтереси кількох осіб чи групи, об'єктивно з'являється потреба в нормативно-ціннісній регуляції поведінки на підставі спільно вироблених критеріїв розуміння взаємного блага. Тільки в умовах внутрішньогрупової взаємодії з'являється феномен морального вибору, оскільки у міжособових стосунках складається індивідуальна ієрархія цінностей.

Вершинною вартістю людської екзистенції є краса як вільний вияв досконалості, як ідеальний образ, що пронизує собою реальну дійсність [11, с. 99]. А краса, за Г. Гегелем, – це "чуттєве просвітлення ідеї" [3].

Вказані цінності формовиявляються у безпосередній діяльності, мають жорстку індивідуальну орієнтацію, тому передусім реалізують суб'єктно-об'єктні ставлення людини до світу (див. *рис. 2*). Наскрізною ж цінністю людського життя (у її тривимірності: індивід, група, суспільство) є благо, що охоплює розвиток особистісного потенціалу, окреслює сенсовність, змістовлює буття загалом [11, с. 100].

Результатом аксіогенезу особистості є *ціннісна свідомість* з таким спектром диспозиційно-мотиваційних утворень: передиспозицією "передчуваю", що регулює ефективність організмичної активності відносного суб'єкта; диспозицією "треба", яка забезпечує нормовідповідну поведінку в пізнавальній, трудовій і комунікативній діяльності й орієнтована на освоєння монособ'єктом критеріїв істини і справедливості; диспозицією "мушу", зорієнтованою на добротність як умову продуктивної сумісної взаємодії полісуб'єкта; диспозицією "буду", націленою на творче оволодіння дійсністю метасуб'єктом за критеріями прекрасного; супердиспозицією "приймаю", що досягається духовною практикою людини як абсолютного суб'єкта, зорієнтованого на загальне благо [8–11].

Теоретичне конструювання предметної площини аксіологічної психології особистості вимагає вибору релевантного засобу, що б виконував функцію надійного індикатора визначення ціннісної якості феноменального світу людини. На думку З.С. Карпенко, саме *принцип суб'єктності* визнається у теоретичній психології тією гносеологічною підставою, яка дозволяє виокремити різні онтологічні, а не тільки аксіологічні, площини буття людини. тому виправданим є розгляд психічних явищ через категорію *суб'єкта*, що єдино спроможний забезпечити інтегративність психологічного пізнання [11, с. 109]. Водночас релевантним *методом* дослідження аксіогенезу є аксіопсихологічна герменевтика (Н.В. Чепелева, З.С. Карпенко) з механізмами первинного інтуїтивно-емоційного вчування і вторинного феноменологічного рефлексування суб'єктивної реальності особистості, що забезпечує цілісний підхід до розуміння і тлумачення аксіопсихічних феноменів у взаємозв'язку їх доцільних, каузально (причинно) зумовлених і синхронно спостережуваних змін (див. [10], [11]; [28]; [31]).

Однак, на нашу думку, розгляд розвитку аксіопсихологічних атрибутів особистості не повинен обмежуватися гносеологічними заходами їх вивчення, коли особистість розглядається через формат інтегральної суб'єктності (що пропонує авторка як найдоцільніший у вивченні аксіопсихіки). Адже рух-поступ пізнання за схемою “суб'єкт – об'єкт” керується лише емпіричними здобутками на відміну від епістемологічних зрушень, які за точку відліку в надбанні знань обирають сам об'єкт. Скажімо, епістемологія першочергово зацентровує увагу на ірраціональних способах пізнання (інтуїції), обстоюючи абстрактну структуру самого знання. Визнаючи недосяжність абсолютної істини, людина стикається з проблемою оцінки достеменності дійсності, що породжує розрізнення абсолюту і відносності у розумінні світу. Так, з епістемологічної позиції, людина є мірою всіх речей, але інструментом виміру слугують цінності як взірці належного чи істинного.

Чотирирівмірність (поєднання економічної, соціальної, політичної і духовної підсфер) розгляду будь-яких наукових зрушень у *сферному підході* дозволяє орієнтуватися в багатоманітності соціальних проявів і розглядали суспільство як органічну єдність, тоді як системний підхід обстоює цілісність розгля-

ду множини елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, обмежуючись тим самим конкретною площиною дослідження. Ефективність системного підходу залежить від характеру застосовуваних загальних закономірностей, що встановлюють зв'язок між параметрами означуваної системи. Сферний же підхід постає у пізнанні як більш методологічно цілісний, адже, сполучаючись, сфери буття дають не просто системно-площинне, а об'ємне бачення функціонування конкретних її елементів [16]; [17]; [22].

У філософсько-психологічній концепції людини і світу С.Л. Рубінштейна суб'єкт – ініціатор активності, схильний до самодетермінації, саморозвитку та самовдосконалення. Принцип суб'єктності дозволяє розглядати людину не як сукупність окремих її психічних функцій і психологічних параметрів, соціальних характеристик та особливостей поведінки, а як єдине ціле з усіма її індивідуальними рисами-якостями і проявами, коли сама особистість розвиває, організує і контролює свою діяльність. Суб'єктність передбачає обстоювання особистісної позиції творця власного життєвого шляху, ініціює до життя всі види людської активності – від поведінкових актів до повновагомих учинків – і сприяє її результативності. Та все ж суб'єктне ставлення людини до власної життєдіяльності характеризується націленістю свідомості на свої погляди і переконання, її спрямованістю на внутрішні резерви, можливості вибору засобів здійснення діянь на підґрунті взаємодії вже сформованих навичок саморегуляції та компонентів власного досвіду. Тоді як раціональне знання приймає як аксіому те, що речі, явища і світ у цілому пізнаються як частини об'єктивної реальності, незалежної від людини та її свідомості.

Абсолютні цінності, на думку Г. Ріккєрта, В. Віндельбанда, – вічні й незмінні, не залежні від суб'єкта, існують поза індивідуальною свідомістю, але обов'язково мають більше чи менше значення для самої особистості. У напрацюваннях К. Поппера чітко вирізняється концепція “об'єктивного” знання, за якою науковець розрізняє три світи або універсуми: 1) світ фізичних об'єктів або станів; 2) світ свідомості чи розумових станів; 3) світ об'єктивного змістонаповнення мислення, зокрема наукового, поетичного і творів мистецтва (див. [4]). “Третій світ” має багато спільного з платонівським світом ідей та із гегелівським об'єктивним духом, а самі знання на думку

філософа – безсуб'єктні.

Цінності як регулятори діяльності людини мають буттєве підґрунтя й оприявнюються у спрямуванні організації її життєвого шляху, а система вартостей – це світ практичних діянь, у яких відтворюється ідеальний образ мети і сенсу активності суб'єкта. Вони є основою у здійсненні особою раціонального вибору засобів та інструментів досягнення позитивних результатів своїх діянь, тоді як сам процес чи процедура вибору відбувається на фундаменті оцінної функції цінностей. Тому предметний безмір вартостей становить своєрідний підсумок усього розмаїття діяльностей і вчинків людини як сукупності матеріальних і духовних домагань, складної ієрархії ідеалів і смислів, значущих для неї як особистості в контексті конкретного суспільного загалу.

Наступним шаблоном у порівняльній характеристиці наукових підходів до вивчення аксіосфери особистості є розрізнення ноуменального і феноменального. Для І. Канта ноуменальне знання не дається в акті інтелектуальної інтуїції чи якогось інсайту, воно здобувається на засадах послідовності, доказовості й методичної виваженості, не передбачає миттєвого проникнення у сутність речей, а потребує чітких, зважених кроків свого розгортання, доказів, перевірки чи спростування. Ноумени – це першочергово приписи, атрибути суб'єктивного бачення світу. Тільки феномени можуть служити об'єктами пізнання, тоді як ноумени залишаються предметом віри – постулатами практичного розуму (див. [7]).

Для Е. Гуссерля фундаментальна реальність – спонтанно-сміслові життя свідомості, тому предметом феноменології є опис актів свідомості в їх ставленні до об'єктів, а сама свідомість розуміється як “чиста”, тобто як трансцендентна, абстрагована від людини і суспільного довкілля. Мислитель протиставляє “чисті феномени”, тобто очищені феноменологічною редукцією від всіляких характеристик, приписуваних їм повсякденно свідомістю, й стверджує, що оптимальним методом феноменологічного пізнання є пряме інтуїтивне споглядання сутностей у процесах ідеації (див. детально [5]).

Оволодіння індивідом своєю мотиваційно-сміською сферою означає її усвідомлення, що постає механізмом самовизначення особистості. Результатом такого усвідомлення є трансформація особистісних смислів у ціннісні

орієнтації, що становлять найвищий рівень диспозиційної саморегуляції поведінки [21]. Цим рівнем можна вважати *габітус* – цілісну систему диспозицій сприйняття, оцінювання, класифікації та дій, результат досвіду та інтеріоризації індивідом соціальних структур, які носять неусвідомлений характер. Габітус – сукупність сталих надбаних схильностей або система патернів як множини стереотипних (шаблонних) поведінкових реакцій чи послідовності певних дій.

Формовияв епістемологічного осягнення ціннісної системи у філософії смислу Ф. Гватарі і Ж. Дельоза здійснюється через поняття *ризому* – динамічного утворення, уособлюваного з корневищем (цибулиною), що містить абсолютне пояснення істини, всередині якого швидкості постійно то зростають, то зменшуються, сингулярності скупчуються, актуалізуються, детериторизуються [6]. Ризома, на думку названих мислителів, не має меж, хоча в ній усе відбувається, стається посередині, передусім фіксується принципово неструктурний і нелінійний спосіб організації цілісності, що залишає відкритою можливість для іманентної автохтонної рухливості і, відповідно, реалізації її внутрішнього креативного потенціалу самоконфігурування. Даний концепт є стрижневим у формуванні об'єктивних цінностей і слугує укоріненню рефлексивної системи оцінки дійсності.

Рівень суб'єктивного розуміння навколишнього світу завжди опосередковується приписами самої людини (Н.В. Чепелева [28]), її оціночними судженнями, специфікою бачення ситуації, призначенням і перспективою можливого використання об'єктів довкілля у власних цілях та інтересах. Іншими словами, суб'єкт керується у виборі цінностей сенсовими вподобаннями й уявленнями, сприймаючи дійсність через призму своїх бажань та устремлінь. Сенс – це особливий зміст, яким людина наділяє вияви своєї життєдіяльності, надаючи їм певного значення; це своєрідний орієнтир саморозкриття людини, незалежно від обставин і часу. Епістемологічні наукові розвідки постулюють породження об'єктивованих цінностей і смислів, орієнтованих на глибинне бачення людиною сутності речей, розуміння їх змістонаповнення, ества. Смісл визначає місце феномену в деякій цілісності; також це вміст поняття, його внутрішній зміст і загальне значення, що осягається розумом.

Наукове осмислення цінностей вперше розпочато М. Вебером (див. [2]). Аналізуючи дії людей, науковець виходив з неокантіантської передумови, за якою кожний людський акт стає осмисленим лише у співвіднесенні з цінностями, у зіставленні з якими визначаються норми поведінки людей та мета діяльності. Тож цінності – будь-який матеріальний або ідеальний об'єкт, який має значення для людини і суспільства, це спроба об'єктивного бачення навколишнього світу в проекції на розуміння сутності загального блага чи істини, заради якого чи якої вона діє і живе.

Аксіосфера з центральним її поняттям цінностей – це система уособлених психічних утворень свідомості й самосвідомості особистості, що стає підґрунтям соціально-психологічних настанов, відповідних дій, учинків, основою спрямованості діяльності людини, її суспільної, моральної активності. Ціннісні орієнтації носять індивідуалістичний характер через суб'єктивну оцінку довколишньої дійсності з урахуванням особистісних рис якостей і властивостей. Вони уособлюють вибіркоче ставлення до вартостей з урахуванням життєвого досвіду людини.

Цілісне дослідження розвитку людини дозволяє досягнути всю множину задіяння свідомісних структур у становленні особи, щонайглибше зрозуміти детермінацію, збагнути сутність і специфіку даного процесу, осмислити принципи і критерії вибору орієнтирів на цьому шляху. Становлення людини у досягненні самості як вищого ступеню її розвитку передбачає ціннісне зорієнтування особистості, чим постулює рух-поступ до самовдосконалення через систему сформованих вартісних уподобань, суспільних установок і смислів, життєвих диспозицій.

Важливим у вивченні цінностей є безпосередній їх зв'язок з особистісними рисами-якостями, котрі відіграють посередницьку роль у формуванні домагань людини як доладної системи її діяльних спрямованостей і суспільних форм та моделей активності. Реалізація особою вартісної складової передбачає всеохватне розуміння значущості, доцільності і подальшої прогностичності використання окреслених свідомістю конкретних цінностей. Орієнтація людини у вирі вартостей слугує засновком в обранні конкретних форм поведінки і вчинення, оцінковим мірилом наслідків дій і чинником завбачливості діяльності та розумності вчинків.

Складна і багатогранна структура ціннісних орієнтацій особистості передбачає значну кількість стратегій, принципів, критеріїв і параметрів їх дослідження. Таке надскладне завдання постає у розрізі теоретико-прикладного пояснення цілісного бачення проблеми становлення людини у плинні вартісних пріоритетів. Тож особливе місце у вивченні ціннісного зорієнтування особистості посідають доробки методологічного характеру. Йдеться перш за все про світоглядно-логічні засади теоретичного та емпіричного пізнання соціально-психологічних процесів, явищ, подій.

Найпривабливішим у цьому випадку вбачається *сферний підхід*, основні загальнотеоретичні постулати котрого розроблені Л.М. Семашком – фундатором *тетрасоціології*. У наукових доробках автор постулює поняття “сфера” з позицій вічності та фундаментальності, виділяючи чотири основні: соціальну, інформаційну (духовну), організаційну і технічну. Означений розподіл виник на противагу діалектико-матеріалістичному вченню і є абсолютизацією системного підходу (першочергово називався системно-сферним). Тетрасоціологія як соціологічне вчення поєднує чотири сегменти знання: соціальну статистику – вчення про ресурси суспільства; динаміку – постулати про процеси відтворення, продукування; структуратику – теорії про сфери як структурні компоненти суспільства; генетику – вчення про стадії соціального розвитку. Основний віховий замисел тетрасоціології – закон соціальної гармонії сфер, а в доробках автора ключовою постає ідея гармонізації зносин суспільства і людини [17].

Засновки сферного підходу були запропоновані ще в середині XIX ст. К. Марксом та Ф. Енгельсом, які розглядали суспільство як органічну, єдину систему, що поділяється водночас на чотири основні підсфери: економічну, соціальну, політичну та духовну [16]. Такий розподіл дозволяє орієнтуватися в багатоманітності суспільних феноменів. Економічна сфера забезпечує задоволення основних нужд і потреб людини; політична здійснює загальне керівництво суспільством завдяки функціям прийняття рішень та мобілізації ресурсів на їх виконання; соціальна регламентує споживання і розподіл всіх благ, виконує функції інтеграції, соціального контролю, самореалізації людини у плинні міжособових стосунків; духовна слугує мірилом моралі, релігії, культури, освіти, науки, творів

1 – емоційно-почуттєва: безпосередні переживання власного Я, оціночне ставлення до дійсності, життєві інтереси і пріоритети, привабливість і задоволення буттям

2 – когнітивна: перманентний процес пізнання, конкретні бачення, світоглядні принципи, норми і правила життя, категорії добра, краси, свободи

4 – діяльно-вольова: активна життєва позиція, регулятор руху-поступу до гармонізації власних запитів і реалій світу, особистісна конгруентність

3 – потребо-мотиваційна: чітке усвідомлення потреб, бажань, спонук, домагань, що скеровують особистість, прагнення самоактуалізації

Рис. 3.

Сфери реалізації ціннісно зорієнтованої особистості.

мистецтва тощо. Всі названі сфери тісно пов'язані та, взаємодіючи одна з одною, обопільно впливають на ступінь їх діяльної присутності у повсякденні.

Фундаментальною першоосновою сферного підходу є також відомі доробки В.І. Вернадського – вчення про біо- та ноосферу. Подальші ж доопрацювання цього вчення, класифікації й уточнення понять у його лоні споглядаються в працях О.Л. Чижевського – психосферний підхід, П.О. Флоренського – пневматосферний, Е. Леруа, П. Шардена – ноосферний. Збагачення постулатів сферного підходу здійснили В. Самнер, А. Келлер та Т. Парсонс, які вводять у науковий обіг і змістовно наповнюють поняття “соцієтальний” (від англ. – *societal*) для характеристики суспільства в цілому, тобто всієї множини суспільних відносин (побутових, міжособових, економічних, суспільних, політичних тощо) [16]; [17]. Соцієтальна система постійно відтворює суспільну рівновагу своїх підструктур і, відповідно, риси-якості осіб і громад, які задіяні в їх функціонування. На соцієтальному рівні суспільство розглядається як стійке, взаємопов'язане, інтегральне ціле, котрому притаманна культурна і соціально-структурна диференціація.

Основні сфери людської життєдіяльності продукуються функціональним призначенням суспільства, яке полягає в: 1) забезпеченні і відтворенні матеріально-економічних умов життя (виробництві благ для задоволення вітальних потреб, зростанні добробуту, матері-

ального статку, підвищенні рівня комфортності життя); 2) регуляції й організації суспільних відносин (забезпеченні соціально-політичних та етичних гарантій виживання людства, упорядкуванні і нормалізації міжособових стосунків); 3) акумуляції, збереженні і подальшому відтворенні людської духовності в формовиявах науки, мистецтва, релігії, філософії тощо [17].

Існує певна упередженість розгляду сферного підходу в ракурсі структурності, а не цілісності, що вважаємо не зовсім доречним, адже, сполучаючись, сфери буття дають системне бачення функціонування конкретних її елементів, що у взаємодоповненні гармонізують увесь розвиток особистості. А це як сам організм людини, де всі органи і системи виконують свою чітку роль, так і психодуховний вимір її буття, що у біфункціонуванні й становить життя як таке.

Сферний підхід до соціально-філософського осягнення фундаментальних чинників розвитку особистості дозволяє простежити природу, з'ясувати специфіку, передбачити (спрогнозувати) сутнісні характеристики людини, виходячи з її задіянь у суспільне буття. Спираючись на наукові здобутки означеного підходу до розуміння гармонізації розвитку суспільства і людини в ньому, пропонуємо модель посферної організації ціннісного зорієнтування особистості (див. *рис. 3*).

Емоційно-почуттєва сфера містить оціночні судження про явища навколишньої дійсності, що безпосередньо сприймаються особою і, за-

барвлюючи ситуації проживання враженнями, слугують формуванню сталого погляду на насиченість (вартісність) буття. Когнітивна складова охоплює сферу теоретичного пізнання, тобто науковий поступ від емпірії до теорії буття суспільства, вона постає у даному розрізі як своєрідний гностичний ідеал, кінцева мета пізнавального процесу. Потребомотиваційна сфера розуміється як “простір відтворення повсякденного життя”, в якій формується особистість і її світоглядні установки, що слугують вектором для самоздійснення людини. Діяльно-вольова складова означає співвідносність досвіду, самоусвідомлення і діяльних проявів особистості у всій повноті буття, утворює автентичність поведінки людини.

Сучасні наукові здобутки намагаються пояснити вартісну спрямованість особистості лише через суспільні взаємодії як лінійну (площинну) систему, а в руслі цілісного (сферного) осмислення людина постає у багатогранності і множинності власних іпостасей. Суспільство при цьому розглядається як поле для активної реалізації себе у світі, як часопростір формування вільної особистості, котра прагне самості. На основі раніше виголошених нами ідей особистісного становлення [22], теоретичних постулатів аксіогенезу З.С. Карпенко [11] і методологічних доробок культуротворчого зреалізування людиною свого потенціалу А.В. Фурмана [24], пропонується квінтесенція наукового осмислення формування ціннісно зорієнтованої особистості (див. *табл.*).

Отже, ціннісне зорієнтування особистості упредметнює її світогляд через конкретизацію суджень, переконань, оцінок, поглядів та принципів, які, своєю чергою, визначають найзагальніше бачення та розуміння світу і місце людини в ньому, її життєві позиції, стратегії поведінки та діяльності. Передусім ціннісний світогляд – це процес чуттєво-практичного відношення людини до світу, властивий свідомості спосіб бачення нагальності об’єктів довкілля, інструмент вартісного сприйняття дійсності. Ціннісно зорієнтована особистість у рефлексивному тлумаченні власних домагань намагається отримати істинні знання, відкрити об’єктивні закони світу, передбачити тенденції його розвитку, зрозуміти синергетичну єдність макрокосму і власного Я як універсуму.

ВИСНОВКИ

1. Системне висвітлення концептуальних засад вартісної складової людини здійснене З.С. Карпенко, яка розглядає розмаїття ціннісно-орієнтаційних пріоритетів, настановлень, уподобань, спонук, формоутворень у постанові розвитку аксіопсихіки як об’єкта наукового пошукування, що, своєю чергою, упредметнюється в онтологічних вимірах *ціннісної свідомості* особистості. Методологічні засади вивчення аксіопсихічної активності особистості окреслені герменевтикою як методом-технологією глибинного осягнення, розуміння і пояснення генези та функціонального призначення рівнів оприявлення ціннісної картини свідомості у змістовому, смисловому, спонукально-діяльному об’єкті зреалізування персоніфікованої буттєвості. Сама ж особистість – це завжди ціннісно-змістовий спосіб зорієнтування людини як суб’єкта життєдіяльності й водночас досягнутий щабель її саморозвиткового спричинення як виражника одухотвореної екзистенції. Причому досягнення цього здійснюється через послідовні, еволюційно вмотивовані стадії біологічного індивіда (відносного суб’єкта), особи, задіяної у предметну діяльність (моносуб’єкта), утримувача соціально розподіленої діяльності (полісуб’єкта), наступника суспільно корисної творчої діяльності (метасуб’єкта) й абсолютного суб’єкта, котрий уособлює універсальні духовні цінності.

2. Найвагомішим рушієм-чинником аксіопсихіки є діяльність як буттєва іпостась оприявлення вартісного визначення особистості у повсякденні її існування. Вершинним рівнем задіяння особистості у живильний вир взаємодій і відносин зі світом є *вчинок*, що становить сутнісне ядро людського буття, постає одиницею культурно-історичного розвитку, ознаменовуючи тим самим кульмінаційні формовияви особистісного самопізнання і самотворення. В.А. Роменець розглядає вчинок як “логічний осередок психічного”, як вищу форму душевно-духовної активності, наповнену для суб’єкта конкретним життєвим смислом. Учинок – це обов’язково високоморальне, відповідальне, вільне, творче діяння, це спосіб автентичного буття, канон будь-якої форми людської діяльності, серцевинний перетин зв’язку особистості з матеріальним світом. У повноцінному вираженні він завжди є водночас й акцією духовного розвитку людини, й творенням моральних цінностей.

Таблиця

Становлення ціннісно зорієнтованої особистості

Рівні особистісного розвитку	Стадії суб'єктності (за З.С. Карпенко)	Сфери зреалізування людини	Принципи становлення особистості	Показники сформованості ціннісного зорієнтування
Мікрорівень	Відносний суб'єкт	Емоційно-почуттєва	Грунтового аналізу	Оцінка дійсності, вибірковість уподобань, специфічна значущість об'єктів довкілля
Мезорівень	Моносуб'єкт	Когнітивна	Рефлексивного напруження	Зваженість думок, об'єктивовані судження, переконання, усвідомлення дійсності
Екзорівень	Полісуб'єкт		Розуміння та передбачення наслідків діяльності	Вартісність, сталі установки, нормативи поведінки, чіткі прагнення, активна позиція, автономність тлумачення світу
Макрорівень			Потребо-мотиваційна	Чистого мислення
Мегарівень	Метасуб'єкт	Діяльно-вольова	Культуротворення	Атитюди, мораль, соціальна значущість і альтруїстична спрямованість, взірці соціальної взаємодії
Метарівень			Продукування (самотворення)	Ціннісно-духовна зорієнтованість, системна діяльність із самовдосконалення, самодостатність
Ідеал	Абсолютний суб'єкт	Самість	Екзистенціали (життєтворення)	Універсум

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І.Д. Виховання особистості : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.
2. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Макс Вебер; пер. з нім. Олександр Погорілий. – К.: Основа, 1998. – 534 с.
3. Гегель Г. Феноменологія духа / Георг Вільгельм Фридрих Гегель; ред. колегія: В.В. Бычков, П.П. Гайденок, М.Н. Громов [и др.]. – М.: Изд-во “Наука”, 2000. – 495 с. – (Серія “Пам'ятники філософської мислі”)
4. Гречаний О.Ф. Філософія здібностей у контексті пріоритету духовного над матеріальним : [монографія] / Олександр Гречаний, Володимир Сабадуха. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. Володимира Даля, 2015. – 211 с.
5. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология / Эдмунд Гуссерль. – СПб.: Изд-во “Владимир Даль”, 2004. – 400 с.
6. Делёз Ж. Что такое философия? / Ж. Делёз, Ф. Гваттари; пер. с фр. и послесл. С.Н. Зенкина – М.: Институт экспериментальной социологии, Спб.: Алетейя, 1998. – 288 с.
7. Кант И. Критика чистого разума / Иммануил Кант. – М.: Наука, 1999. – 653 с. – (Пам'ятники філософської мислі).
8. Карпенко З.С. Ціннісні виміри індивідуальної свідомості / З.С. Карпенко // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Вид-во “Плай” Прикарпатського університету, 1996. – Вип. 1. – Ч. II. – С. 42-48.
9. Карпенко З.С. Аксіопсихологія особистості : [монографія] / Зіновія Степанівна Карпенко. – К.: ТОВ “Міжнародна фінансова агенція”, 1998. – 219 с.
10. Карпенко З.С. Предмет і метод аксіопсихології особистості / З.С. Карпенко // Психологія і суспільство. – 2008. – №1. – С. 23-31.
11. Карпенко З.С. Аксіологічна психологія особистості : [монографія] / Зіновія Степанівна Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
12. Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / Д.А. Леонтьев // Вопросы философии. – 1996. – №4. – С.15-26.
13. Психологія вчинку: Шляхами творчості В.А. Роменця: [зб. ст.] / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман. – К.: Либідь, 2012. – 296 с.
14. Романенко Ю.В. Смыслопродуктування в соціальних системах : [монографія] / Юрій Вікторович Романенко. – Ін-т соц. та політ. психології АПН України. – К.: ЦТІ “Е та Е”, 2005. – 276 с.
15. Роменець В.А. Вчинок і постання канонічної психології / В.А. Роменець // Людина. Суб'єкт. Вчинок. : [Філософсько-психологічні студії] / за заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С. 11-36.
16. Семашко Л.М. Сферний підхід / Лев Михайлович Семашко. – М.: Нотабене, 1992. – 368 с.
17. Семашко Л.М. Тетрасоціологія: революція соціального мислення, путь гармонії і процвітання / Лев Михайлович Семашко. – Мичиган: Сударыня, 2000. – 168 с.
18. Слободчиков В.И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в

психологию субъективности : [уч. пособ. для вузов] / В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 384 с.

19. Татенко В.А. Психология в субъектном измерении : [монография] / Виталий Александрович Татенко. – К.: Видавничий центр “Просвіта”, 1996. – 404 с.
20. Фурман А.А. Категоріальний апарат аксіосфери як проблема теоретичної психології / А.А. Фурман // Вітакультурний млин : [методологічний альманах]. – 2007. – Модуль 6. – С. 43-46.
21. Фурман А.А. Ціннісно-орієнтаційні чинники особистісного розвитку студентів-психологів / А.А. Фурман // Психологія і суспільство. – 2009. – № 3. – С. 148-158.
22. Фурман А.А. Сферний підхід до вивчення ціннісно зорієнтованої особистості / А.А. Фурман // Вітакультурний млин : [методологічний альманах]. – 2014. – Модуль 17. – С. 53-58.
23. Фурман А.В. Ідея професійного методологування : [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Ялта-Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 362 с.
24. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування : [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 378 с.
25. Фурман А.В. Методолог – професія майбутнього / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2016. – №1. – С. 16-42.
26. Фурман А.В. Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології : [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – К.: Інститут політичної і соціальної психології, Тернопіль: Економічна думка, 2013. – 100 с.
27. Фурман А.В. Світ методології / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2015. – №2. – С. 47-60.
28. Чепелева Н.В. Проблеми психологічної герменевтики : [монографія] / ред. Н.В. Чепелева; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К.: Міленіум, 2004. – 276 с.
29. Шандрук С.К. Психологія професійних творчих здібностей : [монографія] / Сергій Костянтинів Шандрук. – Тернопіль: Економічна думка, 2015. – 357 с.
30. Шостром Э. Анти-Карнеги или Человек-манипулятор / Э. Шостром. – Минск: Полифакт, 1992. – 128 с.
31. Яницкий М.С. Ценностные ориентации личности как динамическая система / М.С. Яницкий. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2000. – 204 с.

REFERENCES

1. Bekh I.D. Vykhovannia osobystosti : [pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl.] / I.D. Bekh. – K.: Lybid, 2008. – 848 s.
2. Veber M. Sotsiolohiia. Zahalnoistorychni analizy. Polityka / Maks Veber; per. z nim. Oleksandr Pohorilyi. – K.: Osnova, 1998. – 534 s.
3. Hehel H. Fenomenolohyia dukha / Heohr Vylhelm Frydrykh Hehel; red. kollehyia: V.V. Bychkov, P.P. Haidenko, M.H. Hromov [y dr.]. – M.: Izd-vo “Nauka”, 2000. – 495 s. – (Seryia “Pamiatnyky filosofskoi mysli”)
4. Hrechanyi O.F. Filosofiia zdibnostei u konteksti priorytetu dukhovnoho nad materialnym : [monohrafiia] / Oleksandr Hrechanyi, Volodymyr Sabadukha. – Luhan-

sk: Vyd-vo SNU im. Volodymyra Dalia, 2015. – 211 s.

5. Husserl E. Krizis evropeyskykh nauk y transtsententalnaia fenomenologiya / Edmund Husserl. – SPb.: Izd-vo “Vladymyr Dal”, 2004. – 400 s.

6. Delioz Zh. Chto takoe fylosofyia? / Zh. Delioz, F. Hvattary; per. s fr. y poslesl. S.N. Zenkyna – M.: Institut eksperimentalnoi sotsyolohyy, Spb.: Aleteyia, 1998. – 288 s.

7. Kant I. Krytyka chystoho razuma / Immanuyll Kant. – M.: Nauka, 1999. – 653 s. – (Pamiatnyky filosofskoi myslj).

8. Karpenko Z.S. Tsinnisni vymiry indyvidualnoi svidomosti / Z.S. Karpenko // Zbirnyk naukovykh prats: filofosfiia, sotsiolohiia, psykholohiia. – Ivano-Frankivsk: Vyd-vo “Plai” Prykarpatskoho universytetu, 1996. – Vyp. 1. – Ch. II. – S. 42-48.

9. Karpenko Z.S. Aksiopsykholohiia osobystosti : [monografiya] / Zinoviya Stepanivna Karpenko. – K.: TOV “Mizhnarodna finansova ahentsiia”, 1998. – 219 s.

10. Karpenko Z.S. Predmet i metod aksiopsykholohii osobystosti / Z.S. Karpenko // Psykholohiia i suspilstvo. – 2008. – №1. – S. 23-31.

11. Karpenko Z.S. Aksiolohichna psykholohiia osobystosti : [monografiya] / Zinoviya Stepanivna Karpenko // Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2009. – 512 s.

12. Leontev D.A. Tsennost kak mezhdystsypynarnoe poniatyie: opyt mnohomernoi rekonstruksii / D.A. Leontev // Voprosy filofosfii. – 1996. – №4. – S.15-26.

13. Psykholohiia vchynku: Shliakhmy tvorchosti V.A. Romenetsia. [zb. st.]. / uporiad. P.A. Miasoid; vidp. red. A.V. Furman. – K.: Lybid, 2012. – 296 s.

14. Romanenko Yu.V. Smysloprodukovannia v sotsialnykh systemakh : [monografiya] / Yurii Viktorovykh Romanenko. – In-t sots. ta polit. psykholohii APN Ukrainy. – K.: TsTI “E ta E”, 2005. – 276 s.

15. Romenets V.A. Vchynok i postannia kanonichnoi psykholohii / V.A. Romenets // Liudyna. Subiekt. Vchynok. : [Filofosfko-psykholohichni studii] / za zah. red. V.O. Tatenka. – K.: Lybid, 2006. – S. 11-36.

16. Semashko L.M. Sferyni podkhod / Lev Mikhailovich Semashko. – M.: Notabene, 1992. – 368 s.

17. Semashko L.M. Tetrasotsyolohia: revoliutsia sotsialnoho myshlenyia, put harmonii y protsvetaniia / Lev Mikhailovich Semashko. – Michyhan: Sudarania, 2000. – 168 s.

18. Slobodchykov V.Y. Osnovy psykholohicheskoi antropolohii. Psikhologhiia cheloveka: Vvedeniye v psykholohiyu subiektivnosti : [uch. posob. dlia vuzov] / V.Y. Slobodchykov, E.Y. Isaev. – M.: Shkola-Press, 1995. – 384 s.

19. Tatenko V.A. Psykholohiia v subyektnom izmerenii : [monografiya] / Vitalii Aleksandrovych Tatenko. – K.: Vydavnychiy tsentr “Prosvita”, 1996. – 404 s.

20. Furman A.A. Katehorialnyi aparat aksiosfery yak problema teoretichnoi psykholohii / A.A. Furman // Vitakulturnyi mlyn : [metodolohichniy almanakh]. – 2007. – Modul 6. – S. 43-46.

21. Furman A.A. Tsinnisno-oriiientatsiini chynnyky osobystisnoho rozvytku studentiv-psykholohiv / A.A. Furman // Psykholohiia i suspilstvo. – 2009. – № 3. – S. 148-158.

22. Furman A.A. Sferyni pidkhid do vuvchennia tsinnosno zoriientovanoi osobystosti / A.A. Furman // Vitakulturnyi mlyn : [metodolohichniy almanakh]. – 2014. – Modul 17. – S. 53-58.

23. Furman A.V. Ideia profesiinoho metodolohuvannia : [monografiia] / Anatolii Vasylovych Furman. – Yalta-Ternopil: Ekonomichna dumka, 2008. – 362 s.

24. Furman A.V. Ideia i zmist profesiinoho metodolohuvannia : [monografiia] / Anatolii Vasylovych Furman. – Ternopil: TNEU, 2016. – 378 s.

25. Furman A.V. Metodoloh – profesiia maibutnoho / Anatolii V. Furman // Psykholohiia i suspilstvo. – 2016. – №1. – S. 16-42.

26. Furman A.V. Metodolohiia paradyhmalnykh doslidzhen u sotsialnii psykholohii : [monografiia] / Anatolii Vasylovych Furman. – K.: Instytut politychnoi i sotsialnoi psykholohii; Ternopil: Ekonomichna dumka, 2013. – 100 s.

27. Furman A.V. Svit metodolohii / Anatolii V. Furman // Psykholohiia i suspilstvo. – 2015. – №2. – S. 47-60.

28. Chepelieva N.V. Problemy psykholohichnoi hermenevtyky : [monografiia] / red. N.V. Chepelieva; In-t psykholohii im. H.S. Kostiuks APN Ukrainy. – K.: Milenium, 2004. – 276 s.

29. Shandruk S.K. Psykholohiia profesiinykh tvorchykh zdibnostei : [monografiia] / Serhii Kostiantynovykh Shandruk. – Ternopil: Ekonomichna dumka, 2015. – 357 s.

30. Shostrom E. Anti-Karnehy ili Chelovek-manipuliator / E. Shostrom. – Minsk: Polyfakt, 1992. – 128 s.

31. Yanitskiy M.S. Tsennostnyie oriyentatsiy lichnosti kak dinamicheskayia sistema / M.S. Yanitskiy. – Kemerovo: Kuzbassvuzvydat, 2000. – 204 s.

АНОТАЦІЯ

Фурман Анатолій Анатолійович.

Концепція особистості в аксіологічній психології: контури сутнісної евристики.

Стаття присвячена метатеоретичному аналізу концептуальної план-карти особистості, що обґрунтована в аксіологічній психології й у своїй центральній ланці пов'язана з ґрунтовними працями фундатора цього нового напрямку психологічної науки професора Зіновії Карпенко. У результаті теоретичної рефлексії аксіогенезу особистості як цілісного процесу становлення ціннісно-смыслової сфери у взаємодоповненні онтофеноменологічних вимірів, форм і пріоритетів узмітовлення, рівнів потенціювання і функціонування, стадій, складників, компонентів і параметрів розвитку її ціннісної свідомості. Аргументовано, що осереддя особистісного самопізнання і самотворення є вчинок, який у повноцінному вираженні завжди постає як акт духовного розвитку особи, так і як процес актуалізації її моральних цінностей. Застосування системного, герменевтичного і сферного підходів уможливило змістове виокремлення емоційно-почуттєвої, когнітивної, потребо-мотиваційної, діяльно-вольової і самісної сфер у глобальній аксіосфері особистості, а також дало змогу описати восьмирівневий цикл її становлення як ціннісно зорієнтованої психодуховної даності, що різнобічно підтверджує евристичність аксіопсихо-

логічного підходу в сучасному гуманітарному дискурсі.

Ключові слова: особистість, ціннісні орієнтації, аксіологічна психологія, ціннісна свідомість, ціннісно-смысловая сфера, аксіопсихологічна герменевтика, вчинок, аксіогенез, суб'єктивність, особистісна рефлексія, габітус, ризома, аксіосфера, особистісний розвиток.

Фурман Анатолий Анатольевич.

Концепция личности в аксиологической психологии: контуры сущностной эвристики.

Статья посвящена метатеоретическому анализу концептуальной план-карты личности, обоснованной в аксиологической психологии и в своем центральном звене связана с фундаментальными работами основателя этого нового направления психологической науки профессора Зиновии Карпенко. В результате теоретической рефлексии аксиогенезиса личности как целостного процесса становления ценностно-смысловой сферы во взаимодополнении онтофеноменологических измерений, форм и приоритетов обогащения содержания, уровней потенцирования и функционирования, стадий, составляющих, компонентов и параметров развития ее ценностного сознания. Аргументировано, что средоточием личностного самопознания и самосозидания есть поступок, который в полноценном выражении всегда выступает как акт духовного развития личности, так и как процесс актуализации нравственных ценностей. Применение системного, герменевтического и сферного подходов сделало возможным содержательное выделение эмоционально-чувственной, когнитивной, потребностно-мотивационной, деятельно-волевой и самостной сфер в глобальной аксиосфере личности, а также позволило описать восьмиуровневый цикл ее становления как ценностно ориентированной психодуховной данности, что разносторонне подтверждает эвристичность аксиопсихологического подхода в современном гуманитарном дискурсе.

Ключевые слова: личность, ценностные ориентации, аксиологическая психология, ценностное сознание, ценностно-смысловая сфера, аксиопсихологическая герменевтика, поступок, аксиогенез, субъективность, личностная рефлексия, габитус, ризома, аксиосфера, личностное развитие.

ANNOTATION

Furman Anatoliy A.

The concept of personality in axiological psychology: contours of the essential heuristics.

The article is devoted to meta-theoretical analysis of the conceptual plan-card of personality that is substantiated in the axiological psychology and in its central link is connected with thorough writings of the founder of this new direction of psychological science professor Zinovii Karpenko. As a result of theoretical reflection of axiogenesis of personality as a holistic process of establishing value-semantic sphere into complementarity of ontophenomenological dimensions, forms and priorities of filling the semantic meaning, levels of potentiation and functioning, stages, ingredients, components and parameters of development its value consciousness. It is proved that the core of personal self-cognition and self-creation is a deed which in the full expression is always appears as an act of spiritual development of the personality and as a process of actualization its moral values. Application of the system, hermeneutic and sphere approaches enabled semantic single out of emotional-sensual, cognitive, needs-motivational, actively-willed spheres in the global axiosphere of personality and also enabled to describe eight level cycle of its formation as a value-oriented psychospiritual givens that broadly confirms heuristic of axio-psychological approach in the modern humanitarian discourse.

Key words: personality, value orientations, axiological psychology, value consciousness, value-semantic sphere, axio-psychological hermeneutics, the deed, axio-genesis, subjectivity, personal reflection, habitus, rhizomes, axiosphere, personal development.

Надійшла до редакції 2.11.2016.